

Баланын китеп окуусун кантип уюштуруу керек?

Баланын окуу ишмердиги- кеп ишмердигинин төрт түрүнүн ичинде айрыкча орунду ээлейт. Мында ал репродуктивдүү ишмердик болгону менен, бала окуу аркылуу дүйнөнү кабыл алат, чөйрөнү таанып-билүүсү өсөт. Окуу аркылуу таанытуучулук маанилүү маалыматтарды алатжана тарбиялык таасир берер сезим-туюмдарга туш келет. Сөздүк кору байыйт, анын маанилерин түшүнөт, кеп байлыгы артат, логикасы кеңейет, ой жүгүртүүсү калыптанат, сонунда сүйлөө ишмердигине багыт алат. Байкаган адамга баланын окуу ишмердиги анын сүйлөө ишмердиги менен тыкыс байланышта өнүгөт жана аны андан ары улантат. Ошентсе да, баланы окууга үйрөтүүдөн көрөкчө, акын А.Блок «педагог үчүн баланы ишке эмес, сүйлөөгө үйрөтүүдөн өткөн кыйын нерсе болбойт» деп айтмакчы, мугалим баланы сүйлөө ишмердигине үйрөтүүдө кыйла кыйынчылыктарга туш келет. Анткени мында шартта педагогикалык-психологиялык кыйла татаал процессор бирге жүрөт, т.а. окуганы тууралуу сүйлөп берүүсү үчүн адегенде баланын окуганына көңүлүн буруусу, окуганынын үстүндө ой жүгүртүүсү, аны түшүнө билүүсү, окуяларды талдай алуусу, окуганынан жыйынтык бүтүм чыгарууга жетишүүсү, окуганын кайра өз сөзү менен айтып берүүсү, ал үчүн тиешелүү сөз каражаттарын тандай билүүсү, бирдиктүү ой корутундусун чыгарып, эсинде негизги ойду сактап калуусу сыяктуу уланмалуу татаал процесстер жүрөрүн психология илими далилдеген.

Баланы окууга үйрөтүүнүн жолдору кыйла көп. Ал көптөгөн окумуштуулар, мисалы: Я.Коменский, А.Дистервег, К.Ушинский, А.Макаренко, В.Сухомлинский, ошону менен бирге, кыргыз окумуштуу-методисттеринен алгач ирет С.Турусбеков, кийин профессор К.Иманалиев ж.б. илимий жактан негиздешкен. Айрыкча, соңку жылдары баланын китеп окуусуна көп көңүл бөлүнүп, окуу гана баланын интеллектуалдык жактан өнүгүүсүнө өбөлгө түзүүчү негизги каражат экендиги баса айтылууда. Эл аралык «Р.Отунбаевнын демилгеси» фондунун бул багытта жүргүзүп жаткан иштери да эске аларлык болууда.

Деги эле, практикада китеп окуунун негизги **эки жолу айрыкча белгилүү**, анын биринчиси- **биргелешип окуу**, албетте, бала менен эне-атанын жана мугалимдин, экинчиси- **өз алдынча**, баланын өз алдынча окуусу.

Биргелешип окууда, ири алдыда эмне эске алынат, мисалы: баланын мугалим менен бирге окуусу же жана баланын ата-энеси менен үйдө бирге окуусу көңүлгө түшөт. Албетте, биргелешип окуу ишмердиги-баланын алгач ирет окуу ишмердигин уюштуруудагы жана ага калыптандыруудагы маанилүү этап болмокчу. Анткени бала адегендеги окуу ишмердигине киришүүдө класстамугалимдин же үйдө ата-эненин жөлөгүнө айрыкча

муктаж болмокчу жана ал мезгил баланын өз алдынча окуу ишмердигине ээ болуунун биринчи этабы, т.а. пайдубалы катары кызмат кылмакчы.

Ал эми баланын **өз алдынча окуу ишмердиги**-анын аң-сезимдүү түрдө окуу ишмердигин өз алдынча уюштура билүүсү калыптанган соң өнүкмөкчү. Бул учурда баланын окууга болгон ички муктаждыгы жаралып калган болот. Ал кезде В.Сухомлинский айткандай, «окуу баланын кубанычына айланат», «окууга болгон ички муктаждык жаралат», «окуу бала үчүн зарыл муктаждыкка айланат». Андай болсо, ал окуу бала үчүн «пайдалуу окуу» (А.Дистервег) ишмердиги гана болмокчу.

Мындай көрүнүш - бала үчүн гана эмес, бала тиешелүү болгон улут үчүн да, ал жашаган коом үчүн да маанилүү, анткени ошондой окумал муундун калыптанышы – албетте, улуттун интеллектуалдуу деңгээлине оң таасир этер абалдын жаралышын камсыз кылмакчы.

Анда эмесе, бул ирет баланын биргелешип окуу ишмердигин уюштуруу туурасында кеп кылалы.

Биргелешип окуунун алгачкы убактарында эске алар төмөндөгүдөй жагдайлар түзүлөрү түшүнүктүү, т.а. ал- **окуунун максатын унутта калтырбоо зарылдыгы менен** байланыштуу. Баса,бала эмне үчүн окуу керек?

1. Окуу көндүмүн калыптандыруу үчүнбү?
2. Шар, көрктүү окууга машыктыруу үчүнбү?
3. Сөзүн өстүрүү үчүнбү?
4. Тарбиялык жактан таасир этүү үчүнбү?

Окууда мына ушундай максаттарга жараша, ар биринин мүнөзүнө ылайык иштөө керектигин сөзсүз эске салуу кажет. Мисалы: эгер үйдө ата-эне **баланы окуу көндүмүнө калыптандыруу үчүн китеп окуп берсе**, алар төмөндөгүдөй учурларды көңүлгө алуусу шарт. Мисалы: каармандарынын үнүн тууроо, кебетесин же кыймылын элестетүү, баланын көңүлүн айрым тыбыштарды, муунду, сөздү туура айтууга буруп, айрым сөздөргө логикалык басымдын туура коюлуусун эске алуу ж.б.Эгер мектепте мугалим**шар, көрктүү окууга көнүктүрүнү максат кылса**, үндү өтө бийик чыгарбай, жумшак, коңур чыгарып, окуу темпин мазмунага ылайыктап,жай, жагымдуу добуш менен, айрыкча, ыр түрүндөгү чыгармаларды окуп берүү же жомок айтып берүү ылайыктуу болмокчу.Мында каармандардын кебине, алардын кыял-жоругуна ылайык сөздөрдү, сүйлөмдөрдү образдуу, көрктүү окуу айрыкча дидактикалык маанилүү кызмат аткармакчы.

Ал эми **тарбиялык жактан таасир көрсөтүү үчүн окууда** каармандарынын оң жана терс кыялдарын көңүлгө алуу, алардын жүрүм-турумуна баа берип отуруу, ал аркылуу тарбиялык таасир берүүчү учурларына басым коюу, сөз, мимика жана кыймыл менен мазмунду ачып берүү иш-аракеттери аткарылат. Ошону менен бирге, **сөз өстүрүү максатында окулган болсо**, сюжеттеги каармандардын кыймыл-аракеттери менен сөздүн, кырдаал менен сөздүн жана ошондой эле, мазмун менен сөздүн айкалышына баланын көңүл буруу, ар бир сөзгө басым жасоо, сөздүн маани-маңызын, күчүн сездирип, кептеги ролун ачып, кырдаалга жараша

аткарган кызматын жест жана мимика, анан да кыраат менен түшүндүрүп, элестүү, сезимдүү окуу ылайык келмекчи.

Ушул айтылгандарды синтездеп келип, балага китеп окуп берүүнүн жолдору, методикалык ыкмалары кандай болору түйшөлүүгө, анны издөө туура келет. Анда сөзсүз түрдө, ири алдыда, жай окуу, элестүү окуу, образдуу окуу, көрктүү окуу, эмоционалдуу окуу жана соңунда түшүндүрүп окуу технологияларын эске салбай койбойбуз.

Кантсе да, кандай максатта болсо да, окуу процессин кантип уюштуруу маселеси негизгилерден болмокчу. Эми сөз кезегин ушул жагдайларга буралы.

Окууга кызыктыруу төмөндөгүдөй технологиялар менен ишке ашмакчы.

1.Ээрчишип окуу. Окуунун бул ыкмасы мугалим же ата-эне баланы китеп окуу көндүмүнө үйрөтүүнүн алгачкы жолу болуп саналат. Ошонусу менен ал жалпыга белгилүү жана дамаамат практикаланып келүүдө. Анда, адегенде, мугалим (же ата-эне) аңгемени (же жомокту) окуй баштайт, мугалим (же ата-эне) баланы артынан кайталап, тура, муундап же сөздөп, көрктүү, сезимдүү окууну суранат. Бала мугалимди (же ата-энени) ээрчип, окууну улантат, мында мугалим (же ата-эне) баладан өзүнүн артынан сүйлөмдөрдү туура, так окуусун гана эмес, окуганынын мазмунун түшүнүп отурууну тапшырат. Ал үчүн сөз эмне тууралуу болуп жатканына мерчемдүү кезде (аязацтарда, эпизоддордо), атайын токтолуп, кайталап, ойду суроо-жооп менен бекемдеп, суроо-жооптор менен алым сабак аңгемелешүү жүрүп отурат. Ээрчишип окууда ушундайча окуу техникасы эң жакшы пайда берет.

2.Укканынын окуу. Окуунун бул түрүндө мугалим же ата-эне бала менен бирге окуй турган китеп, анын мазмуну тууралуу алдын ала маалымдап, сюжетин кызыктуу кылып айтып берет, т.а. чыгармага баланы кызыктыруу аракети көрүлөт, бала психологиялык жактан алдын ала даярдалат. Сюжетти айтып берүү кезинде окуя ким же эмне тууралуу болуп жаткандыгына, андагы окуянын эң маанилүү учурларына айрыкча басым коюлат, андагы кырдаалдарга, диалогдорго маани берип, ал аркылуу каармандардын кыял-жоругун баамдап, мүнөзүн ачып, образдуу түрдө, ырааттуу баяндап берүү өтө маанилүү. Окуяны баяндоодо, албетте, мазмундук ырааттуулук абдан зарыл, бирок ага кызыктыруу үчүн мазмундук ырааттуулук гана жетиштүү болбойт. Немец окумуштуусу В.Глайн айтканда, «баяндоо ырааттуу гана эмес, образдуу айтканда, психологиялуу болуусу керек». Анткени андагы психологиялуу баяндоо гана баланы окуяга кызыктырат. Андан ары мугалимдин же ата-эненин сунушу менен же өзүнүн эле каалоосу менен, бала китепти өз алдынча окуусу талап кылынат. Демек мындагы «ырааттуу жана психологиялуу баяндоо» гана баланы өз алдынча окууга даярдоо мезгили ишке ашкан болот.

3.Таржымалап окуу. Окуунун бул түрү да - бүгүнкү күндө мугалимдер же ата-энелер дээрлик дамаамат колдонгон ыкмалардын бири. Анда мугалим же ата-эне, адегенде, кызыктуу бир текстти же китепти балага

окуп бере баштайт да, андагы окуучуга оорчулук келтирген сөздөрдү же түшүнүүгө татаал учурларды түшүндүрүп, чечмеленип, пайда болгон проблемалар өз учурунда чечилип отурат. Каармандардын мүнөзү, кыял-жоруктары да талданып, «Кандай экен, эмне деди, туура кылдыбы, туура эмес кылдыбы? Сага бул жактыбы, жаккан жокпу, жакса, жакпаса эмне үчүн...?» деген суроолорду берип, баланы чыгармадагы окуянын өнүгүшүнөн артта калбоого аракет жасалат, аны бирге ой жүгүртүп отуруу, окуянын чечилишине биргелешип чыгуу, жыйынтыкка биргелешип келүү аракеттери аткарылат. Мындай окуу дагы окуганын түшүнүүгө түздөн-түз багытталган маанилүү дидактикалык кызматты аткаары шексиз.

4.Даярданып окуу. Окуунун бул түрү да тексттин мазмунун түшүнүүнү алдын алууда өтө маанилүү орунду ээлейт. Ага киришүүдө окуучу менен ата-эненин же мугалимдин биргелешкен томөндөгүдө иш-аракеттери аткарылат, атап айтканда, окуучуга «сен кандай китепти окугун келет, кандай жомок жагат, эмне тууралуу болсо сени айрыкча кызыктырат?» деген суроолорду берип, ошондой чыгарманы окууга алдыртан кызыгуусун ойготуу иштери аткарылат. Бул кезде окуучу алиге окуй элек чыгармадагы каарманды элестетет, анын, кебете-кешпирин көз алдына келтирет, аны менен «жолугушууга», «сүйлөшүүгө» өзүн даярдайт. Мындай аңгемелешүү – окуучуну кайсы бир жанрдагы же тематикадагы чыгарманы окууга психологиялык жактан алдыртадан даярдайт; мындай даярдык окуунун ийгиликтүү болуусун алдын ала шарттаары шексиз.

5.Кубалашып окуу. Окуунун бул түрү да күндөлүк практикада кеңири кездешет, т.а. окуучулар берилген аңгемени же жомокту билгиленген тартипте биринин артынан экинчиси кубалашып окушат (бул иш-аракет окуучу менен мугалимдин же үйдө бала менен ата-эненин ортосунда да аткарылса болот). Мында алгач ирет бир окуучу текстти окуй баштайт да, окуянын бир үзүмүн бүткөн соң же каалаган жеринен күтүүсүздөн токтойт. Экинчи окуучу окуу ыргагын бузбастан, мазмунду үзбөстөн, чыгарманы ошол жетинен андан ары улантып окуп кетет. Мындагы коюлган негизги шарт- өзүнөн мурда уланып келаткан окуу ыргарын бузбоо гана эмес, анын мазмунун да үзбөй түшүнүүгө үлгүрүү, ага жетишүүгө окуучунун эске сактоосун өнүктүрүүгө даярдоо аракети болмокчу.

6. Бөлүктөргө бөлүп окуу. Баланы натыйжалуу окууга үйрөтүүдө окуунун бул түрүнүн кызматы абдан чоң, анткени анын алдына-текстти ички мазмундук этаптарына жараша бөлүктөргө бөлүп окуу, чыгарманын ар бир эпизодунун мазмуну тууралуу ырааттуу ой жүгүртүп түшүнүүгө даярдоо, сюжетти сызыкты анализдеп-талдап, сонунда бирдиктүү ырааттуу синтезге келүү, алардын жардам менен баланын жекеден жалпылап логикалык ой жүгүртүү операциясын жүзөгө ашыруу милдети коюлат.

Бул учурда мындай иш-аракет ишке ашат: адегенде, аңгеменин же жомоктун жалпы мазмуну бир нече логикалык бөлүктөргө алдын ала бөлүнөт, мугалим окуучуга же ата-эне балага, адегенде бөлүктүн биринчи кезегин окуну тапшырат, ал бөлүк бүткөн соң, бөлүктөгү мазмунга ылайык суроолор коюлат; суроолорго жараша талкуулоо жүрөт, талдоолор ишке

ашат жана бөлүктүн мазмунунан улам жараша жыйынтыктуу ой бүтүмү айтылат. Бирок чыгарма аягына чыга элек, башталган окуя жыйынтыктала элек. Эми ал окуя кийинки логикалык бөлүктө эмне болуп уланат, каармандар эмне иш-аракетти аткарат, алардын мындан аркы тагдыры кандай болот, окуянын жыйынтыгы эмне менен чечилет?-деген мыйзамдуу суроолор жаралат. Балада андай суроолорго кызыгуу башталат, коюлган суроолорго жооп издегиси келет, ал суроого жоопту кайдан издөө керек, албетте, тексттин өзүнөн издөө керек; демек бул логикалык бөлүктөргө бөлүп окуу ыкмасы чыгарманы бүтүн түшүнүүгө баланы жетелейт жана проблемалуу суроолорго тексттен өз алдынча жооп табууга машыктырат, бара-бара баланын өз бет алдынча китеп окуусуна туура багат алдырат.

7. Улантып окуу. Окуунун бул ыкмасы, негизинен, окуунун продуктивдүү ыкмасына кирет десек жаңылышпайбыз. Анткени мындай жол менен мугалим окуучуну же үйдө ата-эне баланы китеп окууга кызыктырууга толук мүмкүндүк табат. Анда да, китепти окуп берүүдө баланы окуянын кызыгына батыруу үчүн мугалим же ата-эне текстти көрктүү, образдуу окуу менен, айрыкча каармандардын кебине көңүл бурат, окуянын башталыш, өнүгүш кезеңдерине баланы бирге аралаштырууга аракет жасайт. Анан окуянын кульминациялык чекитине келгенде, андан ары окууну баланын өзүнө тапшырат. Китептеги окуяга, анын андан аркы өнүгүүсүнө же каармандарынын андан аркы тагдырына кызыгуусу ойгонуп калган бала эми текстти өз алдынча окууга аргасыз болот. Демек китептеги (же текстти) эми өзү окуусу үчүн оң стимул жаралат, башталган ишти бала өзү соңуна чыгарат, натыйжага өз алдынча жетет, окуянын чечилишин өз алдынча табат, каармандардын андан аркы тагдырына бала өзү күбө болот, ой бүтүмүнө өз алдынча ээ боло. Мындай кызыгуу гана баланы китеп окууга оң стимул жаратарына шарт түзө алат.

8. Үзүп алып окуу. Окуунун бул ыкмасы башка ыкмалардан бөтөнчөлүгү менен айырмаланат. Анда китеп окууга бет алып калган бала менен эми өз алдынча иштөө улантылат, мурдатан тааныш аңгеменин же жомоктун каалаган эпизодун үзүп алып окуу аркылуу, анын толук мазмунун түшүндүрөт. Окуянын кантип башталганын, анын кантип андан ары улантылганын, ал тургай, эмне менен жыйынтыкталганын да тиешелүү эпизодду үзүп алып окуу аркылуу түшүндүрүп берүүгө өтөт; мунун өзү баланын китеп окууга болгон көндүмү калыптанганын, окуянынын үстүндө ой жүгүртүүгө жарап калганын, окуяны тууралуу башка адам менен талкуулап ой бөлүшүүгө жетишип калганын түшүндүрмөкчү.

Жыйынтыктап айтсак, мындай ыкмалар баланы китеп окууга кызыктыруучу жана аны уюштуруучу орчундуу иш-чаралардан болорунда талаш жок. Ошондуктан, аларды мугалим же ата-эне чыгармачылык менен пайдаланып иш жүргүзүшсө сөзсүз натыйжага жетишилмекчи.